

Els professionals de la medicina davant la jubilació

Percepcions, actituds i perspectives
que ajuden a millorar l'entrada
en una nova etapa vital

Els professionals de la medicina davant la jubilació

Percepcions, actituds i perspectives
que ajuden a millorar l'entrada
en una nova etapa vital

Índex

	Presentació	6
1	La jubilació des de la visió dels professionals de la medicina	8
	La representació de la professió de metge en comparació amb altres professions	
	Perspectives de la jubilació	
	Els reptes definits en l'aproximació a la jubilació	
2	L'experiència de jubilar-se: impactes i afrontament	14
	La trajectòria vital i laboral	
	La posició i la situació familiar	
	La posició i les relacions socials	
	Les activitats i l'ús del temps	
	Els recursos econòmics	
3	El paper de les organitzacions sanitàries en la definició actual de la jubilació	22
	Idees compartides sobre el paper de les organitzacions sanitàries davant la jubilació	
	La jubilació com a solució i com a problema	
4	Necessitats i línies d'acció rellevants	28
	Manca de demandes i ofertes explícites per al col·lectiu	
	Reptes, objectius i accions significatives davant la jubilació	
5	Annex. Característiques de l'estudi	36

Presentació

Dr. Jaume Padrós i Selma
President del Patronat

En el cicle vital de les persones, la transició cap a l'etapa de la jubilació sempre representa un canvi significatiu que requereix un grau més o menys gran d'adaptació. En una professió com la medicina, que generalment s'exerceix de forma activa i amb gran implicació, el moment de retirar-se de la feina té evidentment unes repercussions personals que a vegades poden desembocar en situacions difícils. Tal com passa amb els afers de la pròpia salut, el tarannà dels metges i les metgesses ha estat sempre el de minimitzar els problemes propis. Generalment, el professional de la salut és el primer a donar ajuda i l'últim a acceptar-ne per a ell mateix. Aquest fet tan característic del nostre col·lectiu també es dona pel que fa al moment de la jubilació. I sorprèn que, més enllà d'una actitud personal i corporativa, aquesta idea és compartida així mateix per les institucions on els metges treballen, la qual cosa dona lloc a una manca de cura en el tracte d'aquesta qüestió.

La importància d'una bona entrada de la persona en aquesta etapa de la vida –per garantir que pugui gaudir de les millors condicions de benestar personal i del seu entorn social– va menar la Fundació Galatea a fer un estudi per aprofundir en el coneixement de la vivència d'aquest moment vital per part dels nostres col·legues, amb l'objectiu de considerar possibles necessitats que caldria pal·liar tant en l'àmbit personal com en el col·lectiu i el de les organitzacions.

L'Estudi sobre les necessitats dels professionals de la medicina relacionades amb el moment de la jubilació es va encarregar a les doctores Margarita Sánchez-Candamio i Arantza del Valle, investigadores socials de la Universitat de Girona. La metodologia utilitzada va ser la qualitativa,

que permet fer un retrat molt acurat de les diferents actituds i necessitats –percebudes i no percebudes– dels mateixos metges i metgesses, així com de les institucions sanitàries davant el fet de la jubilació. També s’apunten possibles línies d’acció que tant els professionals com les diferents institucions implicades podrien concretar en iniciatives a favor del benestar i la salut dels professionals. Tanmateix, aquesta metodologia no ofereix resultats que detallin percentualment les opinions dels col·legiats.

El document que ara teniu a les mans és una síntesi de les conclusions més importants de l’estudi, una de les quals fa referència a la necessitat que el col·lectiu, d’una banda, i les organitzacions en les quals treballlem, de l’altra, prenguem més consciència del significat d’aquesta etapa. Per això creiem que aquest document és una eina important per a la sensibilització, la reflexió i el debat sobre futures actuacions.

Vull agrair als companys i altres professionals que van participar en la realització d’aquest estudi exposant les seves experiències i opinions, i també a Assistència Sanitària Col·legial, el seu suport tant per portar-lo a terme com per la difusió d’aquesta informació.

La representació de la professió de metge en comparació amb altres professions

La forma com les persones es plantegen la jubilació, quan comencen a assumir la realitat que un dia s'hauran de jubilar, i les accions que inicien amb l'objectiu de facilitar aquesta transició depenen en gran forma de dues qüestions. En primer lloc, de la representació que es fan de les particularitats del seu lloc de treball (tipus de feina, hores invertides, demandes laborals, etcètera) i del context del seu rol (actituds davant el treball, compromís i importància que li atribueixen). I, en segon lloc, de quina ha estat la seva trajectòria professional personal.

La professió de metge es representa com a vocacional, on el plaer de l'exercici compensa els sacrificis.

Ser metge com a tret diferencial i identitari. La professió de metge es representa, en la major part del col·lectiu, com una professió principalment vocacional, on el plaer per l'exercici compensa els grans sacrificis que s'han de fer: una formació llarga i exigent que s'ha d'actualitzar contínuament, horaris que dificulten la vida personal i la conciliació amb la vida familiar, tensió... La satisfacció laboral és vista, així, com una qualitat intrínseca a l'exercici professional. Aquesta vocació porta a mantenir una dedicació que omple una part de l'activitat quotidiana més gran que en altres professions, que pot arribar a implicar completament el projecte vital i que esdevé una part important de la identitat personal i social.

Per als professionals amb aquesta visió, el reconeixement social que ha acompanyat la posició professional ha constituït una dimensió important de la seva vida. Retirar-se a una esfera privada suposa, així, un canvi complet de direcció. L'alta implicació i el gran compromís professional que es troben en aquests casos estan molt relacionats amb la intenció de continuar en l'ocupació professional més enllà de l'edat establerta legalment per a la jubilació.

Exercir de metge com qualsevol altra professió. Una part significativa, encara que menor del col·lectiu, es planteja la professió com un element més, lligat a l'esfera laboral i que no és el més rellevant de la seva identitat respecte a altres aspectes de la vida. A aquestes persones, la jubilació els ofereix l'oportunitat de desenvolupar aspectes que fins ara ocupaven un lloc més secundari.

En aquests casos, les recompenses de l'alta dedicació a la professió estan posades fora de l'exercici laboral.

Perspectives de la jubilació

La jubilació és un esdeveniment vital important que implica una redefinició de la identitat personal i del sentit de la vida. Les persones pròximes a aquest esdeveniment anticipen un escenari de com serà la jubilació i com s'hi adaptaran. Aquesta mateixa visió de futur és utilitzada per aproximar-se a aquesta etapa i per construir la seva adaptació a aquest moment vital nou.

En l'estudi de la Fundació Galatea s'han identificat quatre escenaris entorn de la jubilació:

La jubilació com una ruptura vital lesiva

La jubilació com una oportunitat per al canvi

La jubilació com una etapa "natural" de la vida

La jubilació com una condició evitable

La jubilació com una ruptura vital lesiva. La jubilació es considera, des d'aquesta perspectiva, com un esdeveniment inevitable en la trajectòria professional. És una obligació més que un dret, que implica una pèrdua dolorosa per a la persona (de contextos socials, relacions; d'influència, poder, atenció i admiració) i que suposa un empobriment vital comparable amb la mort d'una part d'un mateix.

Davant el malestar que genera la certesa d'unes pèrdues importants i inevitables, dues actituds caracteritzen aquesta posició: la negació, com a rebuig de la proximitat de la jubilació, i la ira, que implica l'admissió de la proximitat de la jubilació però amb ràbia.

Des d'aquest punt de vista, la jubilació arriba abans de temps, quan encara s'és útil i es poden fer moltes feines en l'àmbit professional. Les activitats que les persones jubilades consideren pròpies consisteixen en l'oci passiu i poc participatiu socialment, molt estereotipades (llegir, passejar, escoltar música, veure la TV, etcètera) i amb poc potencial gratificador. Però tampoc no es construeixen alternatives significatives, ja que tenen poc coneixement de les opcions possibles en el seu entorn pròxim.

La jubilació implica una redefinició de la identitat personal i del sentit de la vida.

Aquesta construcció dificulta la introducció d'elements de preparació per a la jubilació, com també la manera d'adaptar-s'hi, i confirma així les expectatives negatives inicials.

La jubilació com una oportunitat per al canvi. Des d'aquesta perspectiva, la jubilació es contempla com una oportunitat de tenir temps per fer coses que són vistes com a desitjables quan encara es té salut. Es veu més com un alliberament, com una etapa sense l'obligació d'estar lligat a una feina, a l'estrès, als horaris, a la competitivitat; i com una oportunitat per crear o portar a terme un projecte vital ajornat en un temps proper que potser serà millor.

Els professionals que comparteixen aquesta perspectiva ja han elaborat plans amb una alta implicació personal a través de tot tipus d'activitats que volen fer, on la seva identitat individual es veu reforçada: aficions, família, nous estudis, compromís social... Es tracta d'activitats que poden mantenir o no una relació amb la identitat professional.

La jubilació com una etapa "natural" de la vida. La jubilació és vista des d'aquesta òptica com una etapa més de la vida, equivalent a altres transicions vitals normatives (casar-se, tenir fills, perdre alguna persona estimada...). És una situació esperada i, per tant, no problemàtica, que en si mateixa no és negativa ni positiva. Per fer front a aquesta etapa s'utilitzaran les mateixes estratègies que s'han fet servir fins ara, raó per la qual es mantenen i desenvolupen els valors, les actituds i les creences que han orientat la vida adulta.

És en aquest sentit que es troba la continuïtat, ja que les activitats que es faran en un futur estaran en relació amb les activitats que s'han fet abans, i les activitats tipificades com a pròpies de la gent gran són considerades com a significatives i gratificants, la qual cosa implica una predisposició positiva per part de la persona que es jubila.

Dos processos caracteritzen aquesta posició davant la jubilació: l'acceptació i l'ajust. L'acceptació es caracteritza per la percepció de la jubilació com una etapa esperada i pròpia del fet de viure, no se sent dolor ni resistència sinó una actitud positiva davant el transcurs de la vida. L'ajust implica l'articulació d'una vida quotidiana que s'adequa a una visió típicament i socialment prevista de les activitats, funcions i responsabilitats de les persones jubilades.

La preparació a la jubilació resulta, així, un procés progressiu d'ajust d'expectatives que es va fent durant els anys previs, durant els quals es generen estratègies a escala personal, familiar i social que permetran adaptar-se a la nova situació.

La jubilació com una condició evitable. Aquesta posició davant la jubilació es caracteritza per la negació o evitació com a etapa del cicle vital: jubilar-se amb la il·lusió de no haver-se jubilat. Els professionals de la medicina que comparteixen aquesta perspectiva s'esforcen per tal que la jubilació modifiqui el mínim possible les rutines quotidianes, la identitat, la posició en l'estructura social i les relacions establertes amb els altres.

Aquesta actitud de fer com si no hagués canviat res s'acompanya d'un desafiament a les institucions amb accions destinades a demostrar que es pot continuar actiu malgrat que el sistema els hagi fet fora.

Els reptes definits en l'aproximació a la jubilació

El que caracteritza la transició de l'activitat professional a la jubilació —a diferència d'altres transicions de la vida adulta— és la percepció que està fora del control d'un mateix i que, per tant, és difícil modificar les perspectives futures, fins i tot quan aquestes no són definides com a favorables.

Malgrat que la major part dels professionals s'han fet una idea de com serà la seva vida després d'haver-se jubilat, relativament pocs han fet prèviament plans específics o detallats. En canvi, l'estratègia d'afrontament més utilitzada és intentar retardar-la el màxim possible. A Espanya, aproximadament el 75 per cent dels treballadors entre 50 i 65 anys no han fet plans concrets o no desitgen jubilar-se. En aquest sentit, una gran part de treballadors i treballadores del nostre país es troben que han de fer front a dos reptes: identificar els elements que dificulten la preparació i anticipació d'aquesta transició vital, i reduir la incertesa amb relació a la jubilació i la capacitat d'adaptar-s'hi.

Pocs professionals fan plans de com serà la seva vida després de la jubilació.

A continuació es defineixen els principals reptes identificats entre els participants en l'estudi:

- Fer front als sentiments de **malestar**, por o dubte que genera la certesa d'acostar-se a una etapa marcada per una pèrdua identitària important.
- Fer front a la **incertesa** d'acostar-se a una etapa marcada per un nou sentit de la vida quotidiana no organitzada al voltant d'una activitat central com és la feina.
- Trobar significat a la trajectòria professional portada a terme, cosa que en alguns casos significa **entendre la trajectòria vital** dels últims quaranta anys.
- Prioritzar activitats significatives de la **vida quotidiana** que donen continuïtat als valors, les creences i les actituds desenvolupats com a metge, dins dels espais socials característics de les persones grans.
- Redefinir la **identitat personal i social** al marge de la identitat professional. Perdre la posició privilegiada en les relacions socials i professionals mantingudes fins ara és molt difícil per a aquells que han viscut aquesta posició social privilegiada com a part de la seva identitat personal i social i que, a més a més, no es representen unes expectatives de futur positives. Exercir una posició no executiva (com ara membre d'un consell assessor) o fer una feina voluntària són opcions que no aporten el mateix grau de satisfacció.
- Identificar **nous espais** personals i socials al marge de l'activitat professional quotidiana, però relacionats amb la medicina (per exemple, fer conferències), que permetin mantenir l'estatus social (la qual cosa implica mantenir competències necessàries per poder continuar exercint la medicina en l'àmbit privat).
- Trobar i mantenir les **relacions interpersonals**, els vincles que són valorats i els contextos de participació amb què compensar la pèrdua de reconeixement social professional.

Conèixer les oportunitats que ofereix l'entorn i construir **alternatives significatives**, la qual cosa comporta saber quan, com i de què s'ha de prescindir i en quines altres coses, a més de la feina, s'ha d'invertir (relacions interpersonals, activitats alternatives, etc.).

La trajectòria vital i laboral

L'experiència de la jubilació prové tant de l'experiència laboral com de l'experiència d'altres esferes de la vida.

Des de la perspectiva del cicle vital es considera que les diferents esferes vitals (per exemple la feina o la família) estan entrelaçades, de manera que l'experiència de la jubilació no prové només de les experiències ocupacionals i laborals, sinó també de les experiències en altres àmbits. En l'estudi realitzat s'han identificat com a àmbits més característics d'impacte els següents:

- La trajectòria vital i laboral
- La posició i la situació familiar
- La posició i les relacions socials
- Les activitats i l'ús del temps
- Els recursos econòmics

El fet que es lligui el moment de la jubilació a l'edat cronològica i no a la capacitat física i mental per fer front a la feina comporta que la jubilació esdevingui una ruptura en la trajectòria vital i professional més que una transició a una etapa diferent del cicle vital.

En alguns països europeus s'han elaborat programes específics encaminats a desdibuixar aquest límit cronològic, com els programes per motivar la jubilació gradual a Suècia o la jubilació anticipada a Alemanya, entre altres. Aquests programes tenen com a efectes principals que alteren les fronteres entre treball i jubilació i que s'orienten cap a la reconstrucció social de lligams entre els diferents sistemes de benestar en el curs vital. La jubilació esdevé així més individualitzada, l'associació entre jubilació i vellesa es trenca, i la relació entre els mons laboral, econòmic, social i personal esdevé més dinàmica i fluida.

Alguns països ja disposen de programes per trencar les fronteres entre treball i jubilació.

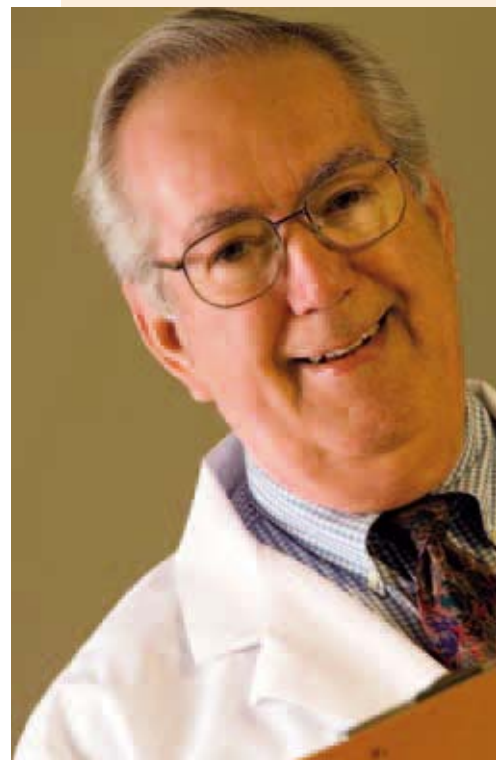
Els elements característics que s'han detectat entre els entrevistats respecte de la seva experiència amb relació a la trajectòria vital i professional són:

La dificultat d'anticipar. Una jubilació reeixida requereix un procés continu d'identificació de desitjos i necessitats, de desenvolupar plans de futur i de revisar-los contínuament. Entre la majoria de professionals de la medicina, l'anticipació de les seves necessitats, desitjos i plans de futur més enllà de la vida laboral és inexistent. Aquesta manca d'anticipació s'atribueix, d'una banda, a l'acceleració del ritme de vida característic durant l'exercici de la professió i, de l'altra, a la manca de suport institucional per facilitar o promoure la realització d'aquest procés.

La necessitat de redefinir els objectius vitals. D'una banda, el cessament de l'activitat professional implica la pèrdua d'un objectiu que donava sentit a moltes activitats de la vida quotidiana, que encara que es puguin continuar fent en modificaran la finalitat, els objectius i la valoració. D'altra banda, se sent com a necessària la definició dels objectius vitals que es volen aconseguir després de la jubilació per evitar la buidor de passar la resta de la vida "sense fer res".

La necessitat de ressignificar el valor de la trajectòria professional.

Hi ha una percepció que la competència, el rendiment i els èxits no són valorats ni per l'organització ni pels treballadors més joves. És així com la persona que es jubila es veu obligada a dotar de nou significat i actualitzar el valor d'allò que ha assolit professionalment i el de la seva relació amb la ins-

titució. És general la referència als canvis percebuts en la pràctica professional que consideren que avui validen les institucions (més tecnocràtica, controlada per protocols, desestimant el judici clínic i el pacient, desconsiderant les marques de respecte en la relació amb els pacients i amb els residents) i els canvis en el sistema sanitari. Com també en el paper dels metges en les organitzacions (sensació d'haver-los "funcionaritzat") i en la pèrdua d'estatus social.

El trencament imposat. Quan una transició vital es dona massa d'hora o massa tard, o contradiu les expectatives individuals, o quan la persona sent que no ha tingut cap possibilitat d'elecció, les possibilitats d'aparició de dificultats a l'hora d'adaptar-se a la nova situació augmenten considerablement. Amb l'aplicació de l'estatut marc entre els professionals de la medicina s'ha imposat la jubilació forçosa als 65 anys, que redueix cinc anys el límit de la carrera professional i violenta les expectatives de tots aquells professionals amb edats pròximes a aquesta. La jubilació deixa de ser vista, doncs, com un dret del treballador per passar a ser una obligació imposada per l'organització.

La posició i la situació familiar

Per a moltes persones les relacions de parella i familiars constitueixen l'esfera més important, com confirmen les investigacions amb les persones jubilades. A la vista dels resultats, es pot afirmar que els principals impactes identificats en aquest àmbit són els següents:

La redefinició dels rols de gènere i les relacions de parella.

El reajustament de les relacions intergeneracionals.

Les diferències en les possibilitats d'adaptació marcades pel gènere.

La redefinició dels rols de gènere i les relacions de parella. Cal assenyalar aquí dos aspectes especialment conflictius: el fet que el rol de l'home com a sustentador de la família es veu amenaçat, i els conflictes generats per la participació de l'home en les tasques domèstiques quan la

dona continua treballant. D'altra banda, en el cas de les dones que no han fet una feina remunerada i que, per tant, no s'han integrat en el mercat laboral, la jubilació de l'altra persona implica la necessitat de compartir un espai, un temps i una esfera de decisions —i per consegüent de poder— en l'entorn familiar que fins ara li eren exclusius. En ambdós casos l'avaluació, les expectatives i l'adaptació de la parella a la jubilació de l'altre, així com compartir activitats de plaer i la presa de decisions, són de gran importància en la satisfacció vital d'aquesta etapa.

Per a moltes persones jubilades, les relacions de parella i les familiars constitueixen les més importants.

El reajustament de les relacions intergeneracionals. La jubilació també pot ressaltar la importància de les relacions familiars. Podem dir que al nostre país la generació de jubilats recents és pionera pel que fa a afrontar situacions familiars absolutament noves. Molts jubilats s'impliquen molt en l'atenció dels néts i recuperen relacions que havien desatès durant temps amb els fills, els germans o, fins i tot, els pares. Ara bé, aquesta importància recobrada de les relacions intergeneracionals en la família no és, en alguns casos, tan positiva. Actualment no és estrany que el nucli familiar d'una persona de 65 anys estigui marcat per relacions de dependència intergeneracional. És a dir, pel fet que en el nucli familiar hi ha fills que encara no disposen d'una situació psicosocioeconòmica independent o pares grans en situació de dependència que necessiten atenció.

Les diferències en les possibilitats d'adaptació marcades pel gènere.

Quan es produeix una identificació entre feina i productivitat i, implícitament, estatus social i reconeixement social, es crea una devaluació de la importància de l'entorn familiar i les seves relacions. D'aquesta forma es configuren unes rutines familiars molt marcades pel ritme laboral, que entren en qüestió en el moment de la jubilació. La jubilació crea —i en el cas dels metges de manera particular— la necessitat de redefinir les posicions i les relacions en un entorn familiar que sovint ha esdevingut llunyà.

La posició i les relacions socials

Un dels impactes grans en la jubilació dels metges és el canvi en la xarxa de relacions a causa de l'abandó de l'àmbit professional.

L'exercici d'una professió fixa la posició de la persona en l'estructura social i en les relacions que estableix amb els altres; és a dir, constitueix una part de la seva identitat.

La pèrdua del lloc ocupat en la societat i en els grups. Les transicions que impliquen l'abandó d'un rol considerat rellevant i perdurable tenen més impacte –i aquest és més negatiu– quan hi ha una manca de socialització i si no s'han previst altres rols alternatius. Entre els professionals de la medicina podem afirmar que en general no hi ha altres rols alternatius disponibles, ja que el rol de metge porta un estatus social associat que és molt difícil d'aconseguir amb els rols disponibles després de la jubilació.

La modificació de les relacions. Un dels impactes més grans de la jubilació dels metges es produeix precisament en la composició de la xarxa de relacions a partir de l'abandó progressiu de les procedents de l'àmbit professional, que són reemplaçades per altres persones que també estan fora del món laboral. Però quan l'àmbit laboral ha concentrat la majoria de les interaccions socials, com és habitual en el cas d'alguns metges, resulta molt complicat trobar un suport social en el moment de la jubilació. Aquesta importància de les relacions interpersonals en la feina fa que metges en actiu retardin la jubilació i la vegin com a lesiva.

La necessitat de gestionar la incertesa i l'ambivalència. Els professionals de la medicina experimenten una pressió social ambigua i ambivalent envers el significat de la jubilació en el discurs professional, econòmic o social. D'una banda, s'entén que els treballadors grans haurien de deixar el món laboral o almenys reduir dràsticament el seu horari laboral, però socialment es continua mantenint la idea que la jubilació és una sortida quan ja no s'és capaç de treballar, una situació impensable per algú que es considera amb plenes capacitats. D'altra banda, es recorda que en diferents països europeus, incloent-hi Espanya, hi ha mesures encaminades a mantenir les persones de més de 65 anys en el mercat laboral.

Les activitats i l'ús del temps

En general, sabem que els treballadors en edat pròxima a la jubilació tenen moltes expectatives i plans amb relació a les activitats que faran quan es jubilin, però la majoria no les arriba a fer mai. Quan es construeixen aquests plans poques vegades es preveu que l'impacte més gran de la jubilació es produeix en la composició de la xarxa de relacions, més que en les activitats socials. El tipus d'activitats socials o de plaer que s'acaben fent depèn, en gran part, de les noves relacions interpersonals que s'estableixen en aquesta etapa, de les relacions de parella i d'altres aspectes rellevants com l'econòmic o la salut. I això també ocorre en el cas dels metges.

A més, l'oferta d'activitats per a persones jubilades, la riquesa de la vida associativa i les infraestructures existents en l'entorn pròxim constitueixen un altre factor important.

L'impacte de la jubilació en l'àmbit de l'activitat i l'ús del temps és desigual segons el gènere. Les metgesses jubilades fan activitats principalment en l'esfera familiar (suport als fills, cura dels néts, cura de les persones grans o malaltes de la família) o funcions domèstiques i de manteniment de les relacions socials. Els metges jubilats centren les seves activitats principalment en l'esfera ludicosocial (golf, concerts, etcètera), de manera que tenen més dificultat perquè aquestes activitats siguin significatives en el seu projecte vital.

En la majoria de casos, les expectatives i els plans previs no s'arriben a concretar un cop arriba la jubilació.

Els recursos econòmics

La certesa d'una davallada dels ingressos. La certesa que es tindran uns ingressos suficients és un factor molt important en l'adaptació a la jubilació i està inversament relacionat amb l'edat de jubilació. En aquest sentit, la planificació econòmica (estalvis, plans de pensions privats, etcètera) és un factor molt rellevant. Una bona planificació financera influeix en el temps, generalment anticipant la jubilació, i en la possibilitat d'elecció (fins i tot fent que la jubilació es produeixi per decisió pròpia).

Actualment, entre els professionals de la medicina es dona una situació similar a la d'altres treballadors amb salaris en la franja alta de les retribucions, però sense contacte quotidià amb organitzacions financeres o pocs coneixements d'economia. En el moment de la jubilació, aquests professionals pateixen una dràstica reducció dels ingressos principals, d'un 50 per cent aproximadament, la qual cosa els impedeix mantenir l'estàndard de vida al qual estan habituats.

La reducció d'ingressos per la jubilació impedeix mantenir l'estàndard de vida al qual estan habituats.

Aquesta situació no és exclusiva del nostre país, en la majoria de països europeus el màxim legal de la prestació de jubilació no arriba, en alguns casos, a la meitat del salari dels treballadors de les franges altes. Però al nostre país es dona la particularitat que els plans de pensions de l'Estat, que inicialment es van dissenyar per completar els estalvis personals o assegurar uns ingressos bàsics després de la jubilació dels treballadors més desfavorits, s'han convertit en la font principal d'ingressos. En comparació amb altres països europeus, els plans de pensions privats o de fons d'estalvis per a la jubilació encara són minoritaris i molts treballadors depenen totalment de les pensions estatals.

La sobredimensió de la pèrdua econòmica. Malgrat no haver pres mesures prèvies (estalvis, plans de pensions, etcètera), una part dels entrevistats sobredimensiona la pèrdua econòmica i això no els permet preveure altres aspectes que també es modificaran i que sí poden ser objecte d'atenció i millora.

D'altra banda, si es compara la situació econòmica actual amb situacions experimentades pel col·lectiu en el passat, es pot afirmar que el nivell econòmic després de la jubilació no configura una situació de necessitat.

Idees compartides sobre el paper de les organitzacions sanitàries davant la jubilació

S'han identificat quatre idees principals compartides pels professionals entrevistats que configuren formes determinades de representar el paper de les organitzacions sanitàries davant la jubilació:

Els professionals pensen que la jubilació és una qüestió personal, sense que hi hagi un interès per part de l'organització on treballen.

- La jubilació és una qüestió personal, no de l'organització.
- Els professionals de la medicina sempre tenen una bona sortida.
- L'organització està interessada, prioritàriament, en el compliment dels objectius econòmics més que en les persones.
- En la pràctica professional actual, l'experiència resulta un valor relatiu.

La jubilació és una qüestió personal, no de l'organització. L'organització sanitària considera la jubilació com un fet que marca la desvinculació del treballador del món laboral i que posa fi a la relació organització-professional. Així doncs, la jubilació s'ha convertit tan sols en una norma que cal aplicar i la gestió activa de les jubilacions en un tema totalment “nou” en les organitzacions sanitàries.

Les organitzacions sanitàries no han portat a terme una política de recursos humans orientada a conèixer les necessitats de les persones en fase de prejubilació, i tampoc no s'han iniciat processos d'adaptació a la jubilació, ni s'han tingut en compte els efectes del procediment seguit per fer efectiva la jubilació. Aquesta situació, a més de dificultar el desenvolupament de la tasca professional, no facilita la transició de la vida professional activa a la jubilació.

D'altra banda, la idea que la jubilació i la preparació de la jubilació són qüestions personals responsabilitat de la persona que es jubila comporta una manca de demandes col·lectives. En altres països europeus, els mateixos professionals demanen millores i promouen l'anticipació, la preparació i la planificació de la jubilació enteses com un dret col·lectiu, i viuen aquests esdeveniments com a part de la seva vida laboral ajustant-hi millor les seves expectatives.

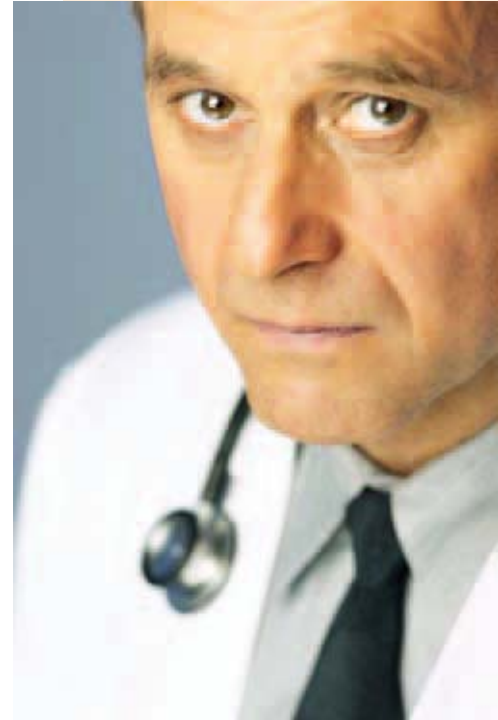
Actualment, l'aplicació de la norma que, en el sistema sanitari públic, obliga els professionals de la medicina a jubilar-se als 65 anys en lloc de poder fer-ho als 70 ha portat molts professionals a manifestar el seu malestar perquè es violenten les seves expectatives professionals i ha provocat mobilitzacions encaminades a evitar-ne l'aplicació.

Els professionals de la medicina sempre tenen una bona sortida.

En l'àmbit de la pràctica mèdica es comparteix la idea que els metges són un col·lectiu que està en molt bona posició per afrontar la jubilació, igual que gairebé qualsevol altre repte vital. Es pot dir que aquesta necessitat de sentir que sempre poden aguantar qualsevol situació de dificultat sense demanar ajuda i sense mostrar patiment forma part de la cultura professional.

D'una banda, la majoria assenyala que molts tenen la possibilitat de continuar l'activitat privada i, per tant, allargar la vida professional i accedir a una jubilació gradual. De l'altra, atès el seu nivell cultural, creuen que tenen aficions socioculturals significatives a les quals es podran dedicar intensament després de la jubilació, motiu pel qual aquest període pot resultar molt satisfactori. Així mateix, veuen una gran oportunitat en la col·laboració amb ONG i programes de voluntariat on la seva experiència professional sigui d'utilitat. I també senten que poden trobar una gratificació personal en les activitats de la vida quotidiana i una vinculació amb l'entorn satisfactòria.

Globalment, consideren que amb els recursos econòmics que tenen, tots els membres del col·lectiu es poden assegurar una jubilació amb les necessitats

Els metges pensen que són un col·lectiu que està en bona posició per afrontar la jubilació.

bàsiques cobertes, encara que molts creuen que són insuficients per mantenir el nivell de vida desitjat.

L'organització està interessada, prioritàriament, en el compliment dels objectius econòmics més que en les persones. Es con-

En alguns casos es veu la jubilació com una obligació que marca l'organització, més que no un dret del treballador.

sidera que la jubilació s'ha utilitzat com una eina de l'organització en funció dels seus interessos per regular la plantilla, els costos econòmics i l'homogeneïtzació de funcions, horaris i salaris entre els treballadors. D'aquesta forma, la jubilació ha esdevingut una obligació marcada per l'organització i no un dret que pot exercir el treballador.

La pèrdua de capital humà format i expert no sembla que sigui vista com un problema per l'organització, ja que els treballadors perceben que la seva experiència i els seus coneixements no són valorats. Però la desvinculació dels professionals respecte de l'organització fa que no ho sentin com un problema que els afecti, atès que ells ja no s'identifiquen com a membres d'una organització amb aquestes característiques.

La pràctica privada passa a perfilar-se, doncs, com una forma de protegir-se i compensar els efectes de la pressió o el "maltractament" institucional, així com l'àmbit on gaudir de l'exercici professional tal com a un li agrada. Ara bé, aquesta opció, vista com a molt favorable, no existeix per a aquells professionals que han exercit la medicina en el sistema sanitari públic amb una dedicació exclusiva.

En la pràctica professional actual, l'experiència resulta un valor

relatiu. Malgrat que hi ha evidències que els treballadors grans tenen un rendiment en la feina equivalent al dels treballadors més joves, els primers no resulten tan atractius per a la institució. Actualment sembla que l'accessibilitat a la informació dels professionals joves ha relegat el valor de l'experiència a un lloc secundari i l'ha convertida en prescindible si no s'ajusta als objectius econòmics de l'organització. En aquest context, el malalt esdevé l'única font de reconeixement de l'experiència dels professionals més grans.

Així mateix, es percep que els professionals joves s'ajusten més fàcilment als mandats de la institució, mentre que els més grans presenten al seu favor diferències positives en factors com l'ètica i el valor del treball, el compromís i la responsabilitat, la qualitat, la capacitat de lideratge i el pensament flexible i crític a l'hora d'afrontar les qüestions professionals.

Els canvis produïts en l'exercici de la medicina, la incorporació de nous procediments, la desestimació de procediments vàlids fins ara i el canvi en les relacions entre professionals i entre professionals i usuaris fan que aquests metges ja no se sentin considerats de la mateixa forma ni dins ni fora de l'organització. A més, abans la professió de metge atorgava un prestigi social que s'ha modificat en els últims anys, com ocorre amb altres col·lectius com ara els mestres, tot i que la situació dels metges és sensiblement millor. És així com l'estatus dels treballadors grans es perd progressivament, fins i tot abans de jubilar-se.

Els canvis produïts en l'exercici de la medicina han comportat una pèrdua de l'estatus dels treballadors grans.

La jubilació com a solució i com a problema

Les jubilacions forçoses es consideren una forma de reduir la partida pressupostària de personal.

Els entrevistats assenyalen que les jubilacions forçoses haurien de suposar una oportunitat per rejevenir les plantilles, mantenint alhora la qualitat del servei i l'atenció, però que en realitat són una forma d'abaratir els costos en la partida de personal, ja que als joves se'ls paga menys i sovint fan més hores. A més, en molts casos són professionals que provenen d'altres països, de manera que fins i tot s'estalvien costos en la seva formació.

D'altra banda, s'entén que la jubilació implica la pèrdua de treballadors valuosos, formats i compromesos amb l'organització, i també de les seves contribucions al sistema de pensions. Els treballadors que ocupen llocs de responsabilitat amb alt nivell d'estrès acostumen a ser, en comparació amb la resta de treballadors, els que més utilitzen les jubilacions anticipades. Habitualment són treballadors amb molts recursos socials i financers, que han planificat la jubilació amb suficient anticipació i poden triar el moment de fer-la efectiva.

Així mateix, es percep que els professionals joves s'ajusten més fàcilment als mandats de la institució, mentre que els més grans presenten al seu favor diferències positives en factors com l'ètica i el valor del treball, el compromís i la responsabilitat, la qualitat, la capacitat de lideratge i el pensament flexible i crític a l'hora d'afrontar les qüestions professionals.

Manca de demandes i ofertes explícites per al col·lectiu

Actualment ja s'estan duent a terme algunes accions per donar suport al col·lectiu amb relació a la jubilació, però que no tenen ressò ni valor en la cultura dels professionals i les organitzacions, ja que no hi ha demandes ni ofertes explícites.

a) Increment de la **individualització** i la **flexibilitat** en la transició a la jubilació

Facilitar que els majors de 65 anys es puguin mantenir actius en el món laboral ajuda en la transició a la jubilació.

- **Flexibilitzar les jubilacions.** El canvi cap a un sistema on les persones de més de 65 anys es poden mantenir actives en el món laboral contribueix a incrementar la individualització i la flexibilitat en la transició de la jubilació, alhora que esmorteix els efectes de la suposada crisi que viu l'estat del benestar. El treball amb horari flexible i el treball compartit també poden resoldre les necessitats de productivitat i d'oferta de llocs de treball estables. Com és sabut, hi ha programes públics i privats orientats a promoure la jubilació dels treballadors abans de l'edat de jubilació "normal". Al nostre país, l'edat mitjana per jubilar-se és de 62,5 anys. Però des de l'any 1995 el nombre de persones que s'han acollit a la jubilació anticipada s'ha reduït més d'un 30 per cent. Com a factors que incideixen en aquest retard de la jubilació podem assenyalar la millora de la salut de les persones de 60 a 65 anys, l'increment de l'esperança de vida, la integració de la dona al mercat laboral i els plans i programes governamentals orientats a promoure la permanència en el món laboral dels treballadors més grans.

- **Promoure les propostes d'associacions i organitzacions professionals.** Els experts entrevistats assenyalen la necessitat d'ampliar el sistema de propostes i d'alternatives possibles per part de l'Administració per poder arribar a definir sistemes adaptats tant a les diferents organitzacions i a les característiques dels centres com als professionals.

- **Buscar i generar recursos en l'entorn proper.** L'entorn més proper es veu com una font de recursos importants, tant per oferir activitats com per la possibilitat de mantenir el sentiment d'utilitat i la

identitat personal, ja sigui a través de la col·laboració amb associacions de malalts o de la divulgació de temes de salut a col·lectius com ara joves, infants, immigrants, etcètera.

- **Potenciar l'atenció a les situacions generades pels canvis legislatius.** Els canvis legislatius han donat lloc a situacions complicades d'assumir pels treballadors, atès que han violentat les seves expectatives laborals i els seus plans de futur. Aquestes situacions han de ser ateses per les organitzacions posant a l'abast dels afectats diferents serveis i recursos transitoris.

- b) Implicar activament les organitzacions en la preparació de la jubilació

Ajudar els treballadors a ajustar les seves expectatives amb relació a la jubilació de forma realista, marcar-se objectius assolibles, etcètera, redueix les dificultats d'adaptació. Per tant, aquelles organitzacions interessades a promoure una adaptació positiva han de facilitar l'accés dels treballadors a programes de preparació i planificació de la jubilació.

Tant els professionals com els experts que han participat en l'estudi assenyalen aquesta necessitat. Altres estudis coincideixen en el fet que les persones haurien de disposar, uns quatre o cinc anys abans de la jubilació, de temps suficient per organitzar-se el futur. Sense oblidar que abans s'han de plantejar estratègies per facilitar que els metges —que per definició no es veuen ells mateixos com a necessitats d'ajuda—, facin ús d'aquests recursos.

En un altre sentit, els participants a l'estudi apunten la necessitat de promoure plans de pensions empresarials.

- c) Fer una política activa orientada al treballadors més veterans

Augmentar la consideració dels treballadors veterans, de la seva experiència, capacitat i utilitat per a les institucions, requereix prendre determinades mesures i comporta incrementar el compromís entre el treballador i l'organització, i també valorar la qualitat de la seva feina i el seu rendiment.

És a dir, per tal de millorar l'abordatge d'aquesta etapa en els metges cal desenvolupar tot un catàleg d'accions ja conegudes i dissenyades pels experts en l'àmbit de la jubilació.

El col·lectiu mèdic demostra, en general, dificultats per expressar demandes, fet que explica la poca definició de les necessitats percebudes en la jubilació.

Tanmateix, resulta gairebé impossible atès que, com ja s'ha dit en diferents ocasions, el col·lectiu de metges no expressa explícitament la necessitat que "algú" faci alguna cosa per donar-li suport en aquesta etapa, ja que els metges consideren que és una qüestió que cadascú ha de gestionar de forma individual. Així doncs, es pot afirmar que, com que gairebé no hi ha demanda, no cal posar en marxa més accions que les dirigides a satisfer les necessitats percebudes abans descrites, que es podrien resumir en "respecte i bones pensions". Ara bé, molt sovint oferir només el que es demana no és eficaç ni suposa cap millora significativa.

Des de la perspectiva dels valors n'hi ha dos d'àmpliament compartits en el col·lectiu de metges i profundament arrelats en la cultura de les organitzacions sanitàries, que són essencials per analitzar les necessitats en l'etapa de la jubilació:

- Aparèixer davant de si mateixos i de la societat com a persones amb prou capacitat per fer front a qualsevol dificultat i amb una mínima necessitat de recursos de l'entorn, tant humà com organitzacional.
- Ser considerats diferents d'altres professionals, ser tractats com a metges per sempre més i ser reconeguts com a individus que han fet un bé als altres. D'aquesta manera s'aconseguiria la continuïtat biogràfica no només en la seva identitat sinó també en el seu estatus.

Aquests dos valors dificulten clarament sentir la necessitat de preparar la jubilació, anticipar-ne les dificultats o participar en activitats considerades característiques de "jubilat".

És des de la importància dels valors com es considera que les accions han d'estar centrades, d'entrada, a superar dues idees en el col·lectiu i en les organitzacions: que la jubilació és només una realitat normativa a la qual s'ha de fer front exclusivament amb els recursos individuals i que la tan desitjada continuïtat en la identitat personal i social es donarà de forma "natural".

Reptes, objectius i accions significatives davant la jubilació

A partir de l'anàlisi realitzat, els reptes principals que es plantegen amb la perspectiva de la jubilació són saber quan, com i de què s'ha de prescindir (respecte dels diners, el poder i el reconeixement social), i en quines altres coses, a més de la feina, s'ha d'invertir (relacions interpersonals, activitats alternatives).

Cal implicar a tots els agents relacionats amb la jubilació perquè aquests reptes siguin assolits: els metges en fase de prejubilació, les organitzacions on treballen, les administracions públiques, els col·legis de metges i la societat en general.

El repte és saber quan, com i de què s'ha de prescindir; i, d'altra banda, pensar en quines altres coses, més enllà de la feina, s'ha d'invertir.

Com a colofó d'aquesta publicació, i per il·lustrar amb exemples pràctics i clars el que s'ha exposat al llarg de les pàgines anteriors, es presenta un quadre en què es perfilen algunes de les accions concretes que es poden promoure, organitzades en relació amb els reptes i les dificultats que han plantejat els participants en l'estudi.

Dificultats	Reptes i objectius	Accions
La connotació negativa de la jubilació, amb formes d'aproximació a la jubilació basades en la ràbia/ira i la negació.	Tenir ocasió de preparar-se i connotar la jubilació com una oportunitat i un dret, i no com una obligació.	Oferir assessorament amb suport informatiu, avaluatiu i socioemocional en l'esfera econòmica, sociofamiliar, formativa, cultural i d'esbarjo.
La dificultat de definir demandes i accions.	Crear contextos col·lectius i estratègies eficaces per dotar de nou significat la jubilació, ja que és una qüestió que implica tot el col·lectiu professional.	Promoure el debat entorn de la jubilació entre els professionals. Sensibilitzar sobre la importància de la preparació a la jubilació.
L'alta centralitat de l'esfera laboral en la vida quotidiana.	Fer front al buit que deixa l'exercici d'una activitat molt vocacional, amb la qual es defineix la identitat personal, es reforça l'autoestima i a la qual es dedica gran quantitat de temps.	Informar/fer possible la pràctica de hobbies i/o aficions, esports, etcètera. Informar sobre activitats de voluntariat en ONG o fundacions.
El trencament o la discontinuïtat en el projecte vital que s'ha tingut.	Reconstruir un projecte vital que sigui vàlid per als propers anys, que mantingui la continuïtat vital i que resulti raonablement satisfactori.	Oferir assessorament i preparació a la jubilació.
	Recuperar o crear nous objectius/activitats/interessos que durant l'etapa anterior no es va tenir temps de desenvolupar.	Fer activitats significatives i satisfactòries que ara es poden portar a terme perquè es disposa de temps.

Dificultats	Reptes i objectius	Accions
L'arribada relativament sobtada d'uns canvis que necessiten un temps per a l'adaptació.	Acomodar la jubilació al rellotge del "cicle vital esperat". Flexibilitzar els processos de jubilació.	Tenir la possibilitat d'anar deixant gradualment la dedicació laboral. Mantenir la pràctica privada.
La revalorització de l'entorn familiar i la vida quotidiana.	Renegociar les dinàmiques i posicions familiars, les relacions de parella i les relacions intergeneracionals.	Oferir assessorament.
Els canvis de l'estatus social i del lloc ocupat en la societat.	Redefinir el lloc ocupat en la societat i en les relacions interpersonals.	Possibilitar la vinculació a activitats significatives que tinguin un alt prestigi social. Creació d'espais professionals o socioprofessionals d'assessorament i expertesa.
La dràstica disminució dels ingressos.	Planificar amb prou antelació la situació econòmica iniciant alguna fórmula privada que assegurí un bon nivell adquisitiu a partir de la jubilació. Mantenir un estil de vida relativament/raonablement equivalent a l'habitual.	Millorar l'oferta dels plans de pensions privats. Oferir assessorament en sistemes privats per completar les pensions.
La manca de reconeixement a la diversitat en el procés de la jubilació.	Incrementar la individualització i la flexibilitat en la transició a la jubilació.	Promoure i deixar fluir les propostes d'associacions/organitzacions professionals. Potenciar l'atenció a les situacions generades pels canvis legislatius.
La sobrevaloració dels criteris econòmics en la gestió de les organitzacions.	Dissenyar fórmules per no perdre un capital humà que és un bé social. Possibilitar la participació en comitès, comissions, etcètera.	Possibilitar l'accés a programes de preparació a la jubilació.
	Definir, en les organitzacions, una política activa de recursos humans orientada als treballadors veterans.	Redefinir funcions i horaris en relació amb l'edat del treballador.
La pèrdua de valor progressiu del coneixement expert.	Redefinir el lloc/rol ocupat pels professionals veterans en les organitzacions.	Potenciar la participació en activitats de formació a professionals novells.

*Estudi sobre les necessitats dels professionals de la medicina relacionades amb el moment de la jubilació**

Autores

Margarita Sánchez-Candamio i Arantza del Valle, investigadores socials de la Universitat de Girona.

Objectius de la recerca

- Definir les principals necessitats dels professionals de la medicina del nostre entorn relacionades amb el moment de la jubilació.
- Identificar el tipus d'accions que es mostren útils per millorar l'experiència i l'afrontament d'aquest moment del cicle vital / de l'itinerari professional.
- Perfilar aquelles accions que es considera pertinent promoure des de l'àmbit professional/col·legial.

Les **eines utilitzades per generar la informació** de l'estudi han estat els grups de discussió i les entrevistes en profunditat.

Els **subjectes de l'estudi** han estat els professionals de la medicina. La tipologia d'informadors que s'ha tingut en compte és la següent:

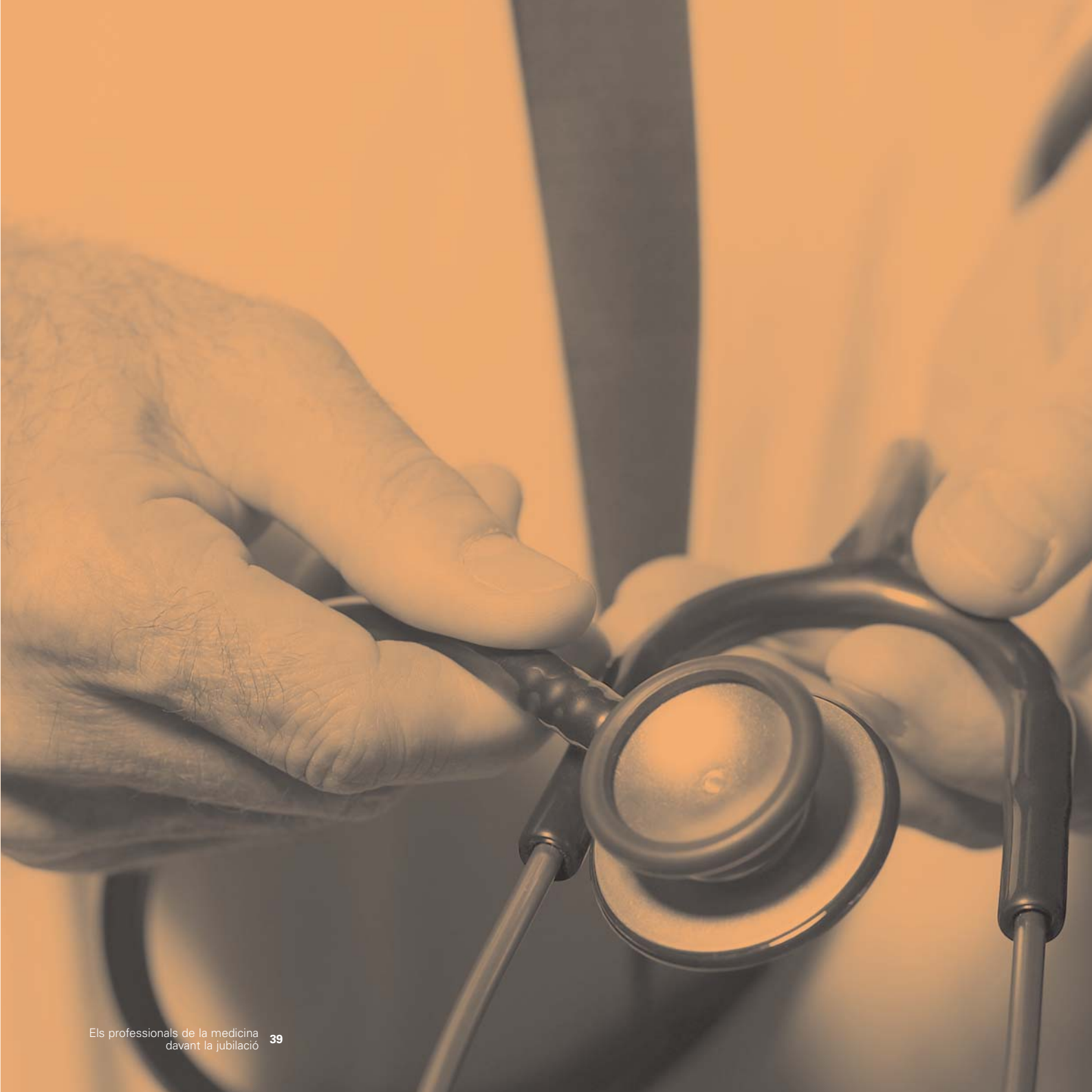
- Professionals de la medicina que actualment tenen entre 60 i 65 anys (situació de prejubilació).
- Professionals de la medicina que actualment tenen entre 65 i 70 anys (situació de postjubilació: que fa 1 / 3 / 5 anys que estan jubilats).
- Persones vinculades a entitats/associacions que coneixen particularment aquesta situació.

Es va fer un **mostreig intensiu** per representativitat teòrica tenint en compte els criteris mostrals d'inclusió següents: medi on han treballat principalment: rural/urbà; nivell assistencial dins la xarxa: APS/hospitalària/salut mental/sociosanitària.

* S'ha publicat una versió completa de l'estudi que podeu consultar a www.fgalatea.org o sol·licitar a la Fundació Galatea.

Aquesta mostra intensiva es va ampliar amb l'anàlisi secundària (metaanàlisi) d'11 entrevistes en profunditat amb informadors experts del sistema sanitari català, 13 entrevistes amb gestors i 5 grups focals amb professionals de la medicina (amb 8-12 participants en cada grup).

La metodologia de recerca utilitzada ha estat qualitativa (Denzin i Lincoln, 1994; Vallés, 1997; Ruiz Olabuénaga, 1999; Alonso, 1998; Íñiguez, 1999) i perfila un procés de recerca amb les característiques següents: pretén aconseguir una visió global i integrada del context de l'objecte d'estudi; intenta copsar les percepcions dels actors des de dins, a través d'un procés de profunda atenció, de comprensió empàtica i de ruptura amb les preconcepcions sobre els tòpics de la discussió; pretén identificar temes i expressions que poden ser revisats amb els informadors, però que han de conservar el format original a través de l'estudi; explica les formes com les persones comprenen, narren i actuen en situacions quotidianes; genera interpretacions diverses a partir d'un marc teòric existent.

Fundació GALATEA

Presidència

Dr. Jaume Padrós Selma

Gerència

Dr. Antoni Arteman Jané

Coordinació de programes

Dra. Eulàlia Masachs Fatjó

Sra. Anna Mitjans Garcés

Suport administratiu

Sra. Natàlia Raguer Escuder

Patronat

President

Dr. Jaume Padrós i Selma

Secretari del Col·legi Oficial de Metges de Barcelona

Vicepresident

Dr. Carles Querol Vela

Secretari del Col·legi Oficial de Metges de Lleida

Vocals

Dr. Xavier Blancafort Sansó

Vocal de la Junta de Govern del Col·legi Oficial de Metges de Barcelona

Sra. Mariona Creus Virgili

Presidenta del Col·legi Oficial d'Infermeria de Barcelona

Dr. Alexandre Darnell Tey

Vicepresident de la Mutual Mèdica de Catalunya i Balears

Dr. Antoni Plasència Taradach

Director general de Salut Pública del Departament de Salut

Dr. Ramon-Eugeni Dalmau Alcalde

Vicepresident 1r del Col·legi Oficial de Metges de Girona

Dr. Ramon Balius Juli

Metge jubilat del Col·legi Oficial de Metges de Barcelona

Dra. Mercè Botinas Martí

Vocal de la Junta del Col·legi Oficial de Metges de Barcelona

Dr. Marc Soler Fàbregas

Gerent de l'Àrea Professional del Col·legi Oficial de Metges de Barcelona

Dra. Leonor Ancochea Serraïma

Vocal de la Junta del Col·legi Oficial de Metges de Barcelona

Dr. Eduardo Jaurrieta Mas

Director adjunt de desenvolupament del professional de l'Institut Català de la Salut

Dr. Ignacio Orce Satrústegui

Conseller delegat d'Assistència Sanitària Col·legial

Dr. Frederic Mallol Mirón

Secretari del Col·legi Oficial de Metges de Tarragona

Sra. Montserrat Martínez Govern

Vocal de la Junta del Col·legi Oficial d'Infermeria de Barcelona

Sr. Josep París Giménez

Secretari del Col·legi Oficial d'Infermeria de Barcelona

El Col·legi Oficial de Metges de Barcelona (COMB) ha posat en marxa el **Programa de Protecció Social del COMB “D’ara endavant”**.

Aquesta iniciativa s’emmarca en la promoció del benestar i la qualitat de vida dels metges i les seves famílies, especialment davant de qualsevol contingència que posi en qüestió la seva autonomia personal i familiar derivada de situacions vinculades a problemes de salut o socials. En especial, es proposa ajudar a obtenir el màxim benestar i qualitat de vida possibles per als metges amb la perspectiva d’encarar la seva darrera etapa professional i la jubilació.

La concreció d’aquest programa rau en un catàleg de serveis, prestacions i activitats formatives de preparació per a la jubilació, a més de productes financers, asseguradors i activitats de lleure i reconeixement de l’experiència professional dels anomenats “metges sèniors”, fent èmfasi en el capital i l’important valor que el seu coneixement i la seva vivència professional poden aportar encara a la professió.

El Programa de Protecció Social del COMB està a disposició de tots els metges col·legiats i les seves famílies a:

- La seu del Col·legi Oficial de Metges de Barcelona al Passeig de la Bonanova, 47 i delegacions.
- El telèfon 93 567 88 88, ext. 1116.
- L’adreça electrònica: proteccio-social@comb.es
- Més informació: <http://protecciosocial.comb.cat>

© Fundació Galatea
gener, 2009

Dipòsit legal: B-3.757-2009

Passeig de la Bonanova, 47
08017 Barcelona
Telèfon 93 567 88 56
Fax 93 567 88 24
fgalatea@fgalatea.org
www.fgalatea.org

Amb la col·laboració de:

Amb el suport de:

